

UOT 336

Türkan Hətəmov
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər
Akademiyası, magistr
Turkan.axmedova.87@mail.ru

AZƏRBAYCAN - TÜRKİYƏ XARİCİ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNİN İNKİŞAF PRİORİTETLƏRİ

Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə xarici iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yollarının əsas istiqamətlərindən bəhs edilir. Eyni zamanda Azərbaycan - Türkiyə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaranma zərurəti, inkişaf mərhələləri və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin kompleks təhlil və qiymətləndirilməsi aparılmış, qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin gələcək perspektiv inkişafı haqqında proqnozlar verilmişdir.

Məqsəd - Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivlərinin araşdırılmasıdır

Metodologiya – Xarici ticarət dövriyyəsinin müəyyənəşdirilməsində iqtisadi statistik və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri - Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin əsas nəticələri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: xarici siyasət, xarici iqtisadi əlaqələr, ikitərəfli münasibətlər, saziş, müqavilə

Giriş

Xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında Azərbaycanın potensial partnyorlarından biri kimi qonşu Türkiyə Respublikası çıxış edir. İki ölkə arasındakı əlaqələrin araşdırılması göstərir ki, müasir dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inkişaf edir. Lakin son vaxtlar, Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq, xüsusən xarici ticarət və investisiya qoyuluşu istiqamətlərində daha çox inkişaf edir. Belə ki, Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, bu ölkə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində özünəməxsus xüsusi çəkiyə malikdir.

Hər bir ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra özünəməxsus amillərlə şərtlənir **(5, səh.50)**

- təbii resurslar balansı və ondan istifadə dərəcəsi;
- yığılmış kapitalın kəmiyyəti;
- cəmiyyətin demoqrafik quruluşu;
- milli mentalitet və dini inancların xüsusiyyəti;
- ölkənin ictimai-siyasi və dövlət quruluşu;
- ölkənin dünya iqtisadiyyatına qovuşması dərəcəsi.

Bütün sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sferada da uğurlu siyasətin davamı Azərbaycanın xarici ticarət yönümündə daha böyük müvəffəqiyyətlər əldə etməsilə nəticələnmişdir. Özəl biznesin inkişafı üçün yaradılan əlverişli şərait, istehsal münasibətlərində müsbət keyfiyyət dəyişiklikləri və bu qəbildən olan digər amillər ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsinin həcmnin sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Bu isə, öz növbəsində, Azərbaycanın dünyaya iqtisadi inteqrasiyasının sürətlənməsi və xarici iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsində əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: "Respublikanın sosial-iqtisadi vəziyyətini inkişaf etdirmək üçün biz xarici ölkələrlə və dünyanın bütün şirkətləri ilə sıx əməkdaşlıq etməyi, Azərbaycan ilə xarici ölkələr, şirkətlər arasında müştərək iş görməyi iqtisadiyyat sahəsində əsas istiqamətlərdən biri hesab edirik" **(3, səh.2).**

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri ulu öndər Heydər Əliyevin vurğuladığı “bir millət, iki dövlət” devizinə və tarixi-mədəni dostluq prinsipinə əsaslanan, strateji tərəfdaşlığa söykənən

münasibətlər sistemini əhatə edir. Türkiyə Respublikası ilə iqtisadi əlaqələrimiz dərin tarixi köklərə dayansa da, bu münasibətlərin geniş vüsət alması müstəqilliyimizin qazanılmasından sonrakı dövrə təsadüf edir. Belə ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi münasibətlər ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra yenidən bərpa olunmuşdur. İki ölkə arasında formalaşan iqtisadi əlaqələr dövlətlərarası maraqları özündə ehtiva etməklə yanaşı, geoiqtisadi mövcudluq baxımından regional və qlobal səviyyədə millətlərarası səmərəli əməkdaşlığa da töhfə verməkdədir. Strateji tərəfdaşlar olan bu iki ölkənin siyasi, mədəni bağlarının iqtisadi baxımdan möhkəmlənməsinin də bir sıra səbəbləri vardır. Belə ki, Türkiyə üçün Azərbaycan dayanıqlı enerji mənbəyi, Orta Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi üçün sözügedən regiona açılan qapı, “İpək yolu” üzərindəki dövlətlərlə ticarətin yaradılması imkanı, böyük xammal ehtiyatları ilə təminat və s. rolunu oynayır. Azərbaycan üçün isə Türkiyə enerji ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması, Avropa Birliyi ilə iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində tranzit ölkə, regional və beynəlxalq strateji layihələrdə dayanıqlı tərəfdaş və s. qismində çıxış edir **(1, səh. 50)**

Türkiyə və Azərbaycanın iqtisadi münasibətlərinin inkişafında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istifadəyə verilməsi mühüm rol oynamışdır. Bu kəmərlə vasitəsilə dünya bazarlarına ixrac edilən neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına Azərbaycanın makroiqtisadi dayanıqlılığı güclənmiş, əhalinin gəlirlərində əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur. Bundan əlavə, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin istifadəyə verilməsi nəticəsində hər iki ölkə arasındakı xarici ticarət əlaqələri daha da genişlənməmişdir. Bu dəmiryolu xətti həm iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələrin güclənməsində, həm də Mərkəzi Asiyadan Azərbaycana gələn yüklərin Türkiyə vasitəsilə dünya bazarına keçidində də əhəmiyyətli rol oynamışdır. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, dəmiryolu xətti hər iki ölkəyə həm iqtisadi, həm də siyasi dividendlər qazandırır.

Bu ölkələr arasında xarici ticarət münasibətlərində artım davam edir. İtaliyadan sonra Azərbaycanın ən böyük xarici ticarət tərəfdaşı olan Türkiyə ilə xarici ticarət dövriyyəsi 2019-cı il üçün 33 faiz artaraq 4,5 mlrd ABŞ dollar təşkil etmişdir. Bu göstərici ilə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyə 13,54 faizlə ikinci yerdə qərarlaşmışdır. İxrac statistikasına nəzər yetirsək ötən il Azərbaycanın ixrac artımında yüksək faiz artımı ilə fərqlənən ölkə Türkiyə olmuşdur. Belə ki, 2019-cu ildə Azərbaycanın sözügedən ölkəyə ixracının həcmi 2,9 mlrd ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da ötən illə müqayisədə 36 faiz artım deməkdir. Qeyri-neft sektorunda müşahidə edilən artımda Türkiyəyə edilən ixrac mühüm rol oynayır. Azərbaycanın ümumi ixracda Türkiyənin payının artımı da müşahidə edilir ki, bu da 14,58 faiz təşkil edir. Digər idxal əməliyyatlarında isə 2019-cu il Türkiyədən idxalın həcmi 69,9 mln ABŞ dolları artaraq 1,6 mlrd ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın Türkiyə ilə xarici ticarət dövriyyəsində 2017-ci ildən müsbət saldoya malik olması müşahidə edilir **(7)**.

Türkiyə Azərbaycanın əhəmiyyətli ticarət tərəfdaşı olmaqla, Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində və ixracında 2015-ci ildən, idxal əməliyyatlarında isə 2013-cü ildən etibarən 2-ci yerdədir. Türkiyənin Azərbaycanın mal idxalında payı 2008-2019-cu illərdə 11,3%-15,8% arasında dəyişməklə, orta hesabla 13,5% faiz təşkil etmişdir. 2019-cu ildə bu ölkənin Azərbaycanın idxalında payı 1,6 milyard ABŞ dolları olmaqla 12% təşkil etmişdir. Türkiyədən idxalda əmtəə çeşidliliyi aydın müşahidə olunur. Ötən ildə Türkiyədən idxal olunan mal kateqoriyalarında 15%-lə maşın və mexaniki alətlər (251 milyon dollar) yer almışdır. İdxalda növbəti yerlərdə dəmir və polad (7%, 120 milyon dollar), dəmiryol və tramvay nəqliyyatları istisna olmaqla digər nəqliyyat vasitələri (7%, 118 milyon dollar), elektrik avadanlıqları (7%, 116 milyon dollar) olmuşdur **(2, səh.6)**.

2020-ci ilin ilk yarısında Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunan birbaşa xarici investisiya (BXİ) qoyuluşuna görə, Türkiyə 259 milyon dollar investisiya məbləği və 12,3% xüsusi çəkiddə Birləşmiş Krallıqdan sonra 2-ci sırada yer almışdır. Eyni dövrdə Türkiyə, Azərbaycan tərəfindən xarici iqtisadiyyata yönəldilən BXİ-nin həcminə görə 39,2 milyon dollar və 6% xüsusi çəki ilə 8-ci sırada yer almışdır **(6)**.

“Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası Hökumətləri arasında Preferensial Ticarət Sazişi” xarici ticarət dövriyyəsinin artırılması istiqamətində tarixi bir sazişdir. Azərbaycanın

MDB ölkələri ilə də azad ticarət sazişləri mövcuddur ki, bu da yerli məhsulların sözügedən bazarlarda qiymət üstünlüyünə təsir edəcək amildir. Təsadüfi deyil ki, Rusiya Federasiyasına məhsul ixrac edən sahibkarlar azad ticarət sazişinin üstünlüklərindən istifadə edirlər. Türkiyənin də son üç ildə Azərbaycanın ixracında ikinci mövqedə qalması, bu ölkə bazarlarında imkanların mövcud olmasını göstərir. Bu baxımdan müəyyən edilmiş məhsullar üzrə preferensial müqavilə hər iki ölkə arasında idxal-ixrac əməliyyatlarını daha da artıracaqdır. Bundan əlavə, Türkiyə Cümhuriyyətiylə ticarət sazişinin bağlanması üzrə milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorlarına görə strateji yol xəritələrində müvafiq maddə qeyd edilmişdir.

Azərbaycan Avropa Birliyi, ABŞ, Norveç, Kanada, Türkiyə, İsveçrə və Yaponiyanın Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sisteminə qoşulmuşdur ki, bu da Azərbaycan mənşəli malların bu bazarlara rüsumsuz və ya aşağı rüsumlarla daxil olmasına imkan verir **(4, səh.181)**.

Bundan əlavə, “2012-ci il sentyabrın 11-də imzalanmış “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında texniki tənzimləmə, standartlaşdırma, uyğunluğun qiymətləndirilməsi, akkreditasiya və metrologiya sahələrində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu”nun icrasına dair 2020-2022-ci illər üzrə Fəaliyyət Planı” ticarət əməliyyatlarına ən yaxşı dəstək verəcək amildir. Fəaliyyət planının icrası nəticəsində hər iki ölkə məhsullarının texniki rəqlamentləri və standartları uyğunlaşdırılacaq, mal və məhsul ticarətində mövcud sənədləşmənin sadələşdirilməsi ilə nəticələnməkdir. Fəaliyyət planı həmçinin Türkiyə təcrübəsindən də geniş istifadəyə şərait yaradacaqdır. Avropa Birliyi ölkələri Türkiyənin ixracında önəmli pay tutur. Bunun bir səbəbi Türkiyənin “Avropa Gömrük Birliyi”ndə təmsil olunmasıdır, digər səbəbi Avropa Birliyi ölkələrinin texniki rəqlament və standartlarına uyğun mal və məhsul istehsal etməsidir. Bu baxımdan Türkiyənin bu sahə üzrə uzun illər formalaşmış təcrübəsi Azərbaycanın mal və məhsullarının Avropa Birliyi bazarlarına ixracına dəstək ola bilər.

Azərbaycanın Türkiyəyə yönəltdiyi ən böyük birbaşa xarici investisiya “SOCAR Turkey”-in icra etdiyi layihələrlə bağlıdır. “SOCAR Turkey” ilk olaraq 2008-ci ildə “Petkim”-in səhmlərinin satın alınması ilə Türkiyənin energetika bazarına daxil olub. Bu investisiya ilə hazırda tərəfdaş ölkənin neft-kimya xammalı tələbatının 18 faizi qarşılır. “SOCAR Turkey” həmçinin Türkiyənin və regionun enerji təhlükəsizliyinin təminatında mühüm əhəmiyyəti olan bir çox işlərə imza atıb. Bu investisiyalar əsasən neft-kimya emalı və təbii qaz sektorlarını əhatə edir. Belə layihələrə 6,3 milyard dollar investisiya məbləği ilə qurulan, 2019-cu ildə İzmirin Əliağa limanında fəaliyyətə başlayan və hazırda Türkiyənin ilkin emal olunan neft ehtiyacının 25 faizini qarşılayan “Star” neft emalı zavodu misal göstərilə bilər. Bu neftayırma zavodu Türkiyənin enerji kəsinin ən mühüm komponenti olan mayeləşdirilmiş neft qazı, təyyarə yanacağı istehsal etməklə, dost ölkəyə illik təxmini 1,5 milyard dollar qənaət vəd edir. Azərbaycan Türkiyənin alternativ enerji sektoruna da investisiya qoyur. Bu sahədə enerji xərclərinə qənaəti və ətraf mühitin qorunmasını hədəfləyən “Petkim” külək enerjisi stansiyası (“Petkim” RES) xüsusi vurğulanmalıdır. “Petkim” RES-in istifadəyə verilməsi ilə İzmirin Əliağa ərazisində buraxılan karbon emissiyaları 120 min ton azalıb və elektrik enerjisinin istehsal gücü 22 faiz artmışdır. Energetika sahəsində istehsal və emaldan başqa, enerjinin paylanması, daşınması və kommunikasiya sistemlərinin inkişafı ilə bağlı SOCAR-ın Türkiyədə əhəmiyyətli investisiyaları var. Bu investisiyalara “SOCAR Terminal”, “SOCAR Dağıtım”, “SOCAR Depolama” və bundan başqa bir sıra əhəmiyyətli satınalmalar misal göstərilə bilər.

İnvestisiya qoyuluşuna gəlinə Azərbaycan Türkiyəyə ən çox investisiya yatan ölkədir. Azərbaycanda hal-hazırda 4000-ə yaxın Türkiyə şirkəti fəaliyyət göstərir və 300-ə yaxın layihələrdə 16 mlrd ABŞ dolları civarında işlər görülmüşdür. Bundan əlavə, Azərbaycan Türkiyə iqtisadiyyatına 18 mlrd ABŞ dolları, Türkiyə isə Azərbaycan iqtisadiyyatına 12,5 mlrd ABŞ dolları investisiya qoyulmuşdur **(8)**.

Türkiyənin enerji təhlükəsizliyində başlıca rol oynayan Azərbaycan son illər bu istiqamətdə nəhəng layihələr icra etmişdir. Belə ki, iki ölkənin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən digər beynəlxalq əhəmiyyətli layihə - TANAP layihəsi Türkiyə və Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və təchizatın diversifikasiyası baxımından böyük önəm daşıyır.

TANAP çərçivəsində Türkiyəyə ilk qaz nəqlinə 2018-ci ildə başlanılmışdır. Başlanğıcda illik 16 milyard kubmetr təşkil edəcək nəql həcmnin mərhələli surətdə əvvəlcə 24 milyard kubmetrə, daha sonra 31 milyard kubmetrə yüksəldilməsi nəzərdə tutulur. 1850 kilometrlik TANAP xətti 2020-ci ilin əvvəlindən etibarən Trans-Adriatik Təbii Qaz Boru Xəttinə (TAP) bağlanaraq, Cənubi Qafqaz Boru Xətti vasitəsilə alacağı təbii qazı Yunanıstan, Albaniya və İtaliya üzərindən Avropaya çatdıracaqdır (8).

Beləliklə, Türkiyə Cümhuriyyəti Prezidentinin Bakıya səfəri iki ölkə arasındakı investisiya qoyuluşları və turizmin inkişafında yeni mərhələyə səbəb olacaqdır. Bu prosesə başlıca səbəb imzalanan “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında qarşılıqlı vizadan azad etmə haqqında Saziş” -dir. Bu saziş nəticəsində Türkiyəli investorların Azərbaycanda bazar araşdırılması üçün sərf etdiyi günlərdə limit olmayacaq və azad şəkildə investisiya fəaliyyətini apara biləcəklər. Bundan əlavə, viza ləğvi hər iki ölkə vətəndaşlarının qarşılıqlı turizm səfərlərinə əlavə stimül verəcək və bu təbii ki, ölkələr arasında turizm sənayesinə töhfələrini göstərəcəkdir.

Nəticə

Azərbaycanla Türkiyənin iqtisadi münasibətləri müsbət xarakteri ilə seçilməkdədir. Türkiyənin enerji təhlükəsizliyində başlıca rol oynayan Azərbaycan son illər bu istiqamətdə nəhəng layihələr icra etmişdir. İşqaldan azad olmuş ərazilərdə infrastrukturun qurulması, turizm kimi sahələrlə yanaşı ticarət əlaqələrinin daha da möhkəmləndirməkdə Bakı-Tbilisi-Qars və tikilməsi nəzərdə tutulan Bakı-Naxçıvan-Qars dəmir yolu mühüm rol oynayacaq. Daşınma xərclərinin azalması qiymətlərin aşağı enməsinə və ticarət dövriyyəsinin möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Atakişiyev R.- “Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri son illərin təhlilində” “Eco Vision”.- 2015.-№ 22.-S.50-52
2. Bayramova A. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri “İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, 2020
3. Bayramov R, “Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi böyük sürətlə artır” “Azərbaycan” qəzeti, Azərbaycan-2009-10 yanvar
4. Mikayılova N.Y. “Azərbaycan iqtisadiyyatı” (dərslük). Bakı-“Müəllim” nəşriyyatı, 2018.- 312 s.
5. Соколов В., (2007) Современный мир и национальная экономическая политика, Мировая экономика и международные отношения, М.ИНФРА, 74 с
6. <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>
7. http://www.stat.gov.az/source/environment/az/010_2.xls
8. <https://tusiad.org/tr/>

Гатамова Тюркан

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОГО ОБОРОТА АЗЕРБАЙДЖАНА И ТУРЦИИ

Резюме

В статье говорится о современном состоянии и путях совершенствования внешнеэкономических связей между Азербайджаном и Турцией. Проведена комплексная оценка азербайджано - турецких взаимных экономических связей, изучение истории и этапов развития двусторонних экономических связей, после последовательного анализа дана оценка перспективному развитию взаимных экономических отношений, даны прогнозы о перспективном развитии этих отношений.

Цель - изучение текущего состояния и перспектив развития азербайджано - турецких экономических отношений.

Методология - Для определения внешнеторгового оборота использованы экономико-статистические и аналитические методы.

Результаты исследования - Определены основные итоги азербайджано-турецких экономических отношений.

Ключевые слова: внешняя политика, внешнеэкономические связи, двусторонние отношения, договор.

Turkan Hatamova

DEVELOPMENT PRIORITIES OF AZERBAIJAN-TURKEY FOREIGN TRADE TURNOVER

Summary

The article discusses the current state of foreign economic relations with Azerbaijan and Turkey and identifies ways to improve them. The need for the establishment of Azerbaijan-Turkey economic relations, the study of historical and developmental stages and a comprehensive assessment of bilateral economic relations were organized, and after a series of analysis, research and evaluation, forecasts were made for the future and prospects of economic relations.

Purpose of the research - is to study the current state and development prospects of Azerbaijan-Turkey economic relations

Methodology - Economic statistical and analytical methods were used to determine foreign trade turnover.

Findings - the main results of the Azerbaijani-Turkish economic relations have been identified.

Keywords: foreign policy, foreign economic relations, bilateral relations, agreement, contract

Rəyçi: AƏSMA-nın “Maliyyə və mühasibat uçotu” kafedrasının müdiri dos. N.Y.Mikayılova
Qəbul edilib: 27.11.2020